

УДК 159.923: 81'271

БІГУНОВ Дмитро Олександрович

*пошукувач кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету*

МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНФЛІКТНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ

Стаття розглядає дослідження мовленнєвої поведінки особистості в конфліктній комунікативній взаємодії. Як прояв мовленнєвої поведінки особистості було виокремлено та проаналізовано концептуальні положення конфліктних комунікативних ситуацій. Було зазначено, що перше концептуальне положення стосується ситуативних та динамічних характеристик конфліктної комунікативної ситуації, друге положення стосується психологічної природи конфлікту, а третє – соціометричного статусу особистості.

Ключові слова: *конфліктна комунікативна ситуація, мовленнєва поведінка особистості, конфліктність особистості, концептуальне положення, інтеракція, конфлікт.*

Постановка проблеми. Комунікативна поведінка людини визначається соціальними (в т. ч. економічними і політичними) факторами, котрі впливають як на психологічний стан особистості, так і на мовленнєву свідомість. Опис факторів, котрі зумовлюють мовленнєву поведінку особистості в зоні конфлікту, а також дослідження лінгвістичної, соціальної та психологічної природи мовленнєвого конфлікту відносяться до пріоритетного та перспективного напрямку різних галузей знань. При всій широті і розмаїтті досліджень ефективної комунікативної поведінки, дана проблема не отримала свого повного висвітлення в психологічній літературі. Отже, дослідження мовленнєвої поведінки комунікантів є одним з актуальних напрямків досліджень у вітчизняній і зарубіжній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість наукових праць провідних вчених, котрі описують особистість як суб'єкт довільної активності (Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Л. С. Виготський,

© Д. О. Бігунов, 2018

orcid.org/0000-0001-6100-7765

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1342329>

О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. А. Роменець, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко та ін.), розглядають особистісно орієнтовані підходи до особистісного зростання у подоланні життєвих криз та проблемних ситуацій (П. В. Лушин, В. О. Моляко, Н. І. Пов'якель, В. В. Рибалка, В. А. Семиченко, Т. М. Титаренко, Т. С. Яценко) та формулюють методологічні положення психологічного вивчення та подолання конфліктів (А. Я. Анцупов, Ф. М. Бородкін, Ф. Ю. Василюк, О. О. Єршов, А. Т. Ішмуратов, Л. М. Карамушка, Я. Л. Коломінський, І. Н. Коряк, Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель, К. Н. Поліванова, В. І. Слободчиков, Н. В. Чепелева та ін.), залишається певне коло питань, які потребують додаткового опрацювання.

Таким чином, **завданнями** статті є: 1) виокремити концептуальні положення конфліктних комунікативних ситуацій як прояву мовленнєвої поведінки особистості; 2) експлікувати виокремлені концептуальні положення конфліктної комунікативної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи психологічні теорії та концепції, описані в наших попередніх публікаціях (Бігунов, 2018), а саме виокремлені вченими динамічні характеристики конфліктної комунікативної ситуації, типи конфліктних ситуацій, структурні характеристики та складові конфліктної комунікативної ситуації, зробимо спробу виокремити концептуальні положення конфліктних комунікативних ситуацій.

Перше концептуальне положення стосується ситуативних та динамічних характеристик конфліктної комунікативної ситуації.

У конфлікті обов'язково діє дві або більше сторін, які проявляють несумісні інтереси, цілі або погляди, причому в одній зі сторін виникає бажання так чи інакше, але з вигодою для себе змінити поведінку іншої сторони, в результаті чого перший суб'єкт починає діяти проти іншого, на шкоду йому. Так починається конфлікт. Інша ж сторона робить відповідні дії, усвідомлюючи навмисність дій проти своїх інтересів. Відбувається розвиток конфлікту. Важливо відзначити, що виникає конфлікт тільки за наявності комунікативного контакту і на його базі, тобто учасник конфлікту має висловити своє ставлення (позицію) до предмету розбіжностей або до свого супротивника вербально або невербально. Н. Г. Комлев

відзначає два випадки, коли за наявності протиріч конфлікт відсутній: по-перше, за ідеально злагодженої інтеракції на підставі повної взаємної відповідності стратегічних і тактичних інтересів комунікуючих індивідів і колективів; по-друге, за відсутності будь-якого контакту між ними (Комлев, 1978, с.90).

Немає конфлікту і в тому випадку, коли діє тільки один учасник. *«Доповідач помічає, що колега його не слухає»*. Є об'єктивні ознаки конфліктної ситуації: невідповідність цілей, інтересів, але це ще не конфлікт. *«Доповідач вирішує пізніше сказати колезі про його неетичну поведінку, неповагу до себе, але пізніше змінює думку»*. І це також не є конфліктом, оскільки уявна дія, не виражена фізично або вербально, не є елементом розпочатого конфлікту. Конфлікт може мати місце лише тоді, коли обидва його учасники не лише усвідомлюють наявність протиріччя, але і починають активно протидіяти один одному. Отже, конфлікт – це стан протиборства двох сторін (учасників конфлікту) в області цілей, інтересів, поглядів, в результаті чого кожна зі сторін свідомо і активно протидіє іншій фізично або вербально.

Крім того, на нашу думку, перше концептуальне положення вміщує також причини виникнення конфліктів. Дослідники виокремлюють низку класифікацій причин конфліктів, однак жодна з них не є строгою, що пояснюється різноманіттям причин конфліктів та їх взаємодією в конкретній ситуації (напр. об'єктивні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та особистісні причини конфліктів) (Агишева, 2007; Анцупов, 2016; Зеркин, 1998). Можна сказати, що перші дві групи факторів мають об'єктивний характер, третя і четверта – суб'єктивний.

Таким чином, до *об'єктивних* підстав відносять ті обставини соціальної взаємодії людей, які призводили до зіткнення інтересів, думок, настановлень.

Організаційно-управлінські причини конфліктів – невідповідність структури організації вимогам діяльності, якою вона займається, неоптимальність функціональних зв'язків організації з зовнішнім середовищем між структурними елементами організації, між окремими працівниками; неповна відповідність працівника за професійними, моральними або іншими якостями займаній посаді, помилки, які допускаються

керівниками і підлеглими в процесі розв'язання управлінських та інших задач.

Соціально-психологічними причинами конфліктів є: можливі суттєві втрати та спотворення інформації у процесі міжособистісного спілкування; незбалансована рольова поведінка при взаємодії двох людей; нерозуміння, що під час обговорення проблеми, особливо складної, незбіг позицій може бути пов'язаний не з дійсною розбіжністю у поглядах, але з підходом до проблеми з різних сторін; різні способи взаємної оцінки результатів діяльності та особистості; внутрішньогруповий фаворитизм; конкурентний характер взаємодії з іншими людьми і групами; обмежені здібності до децентралізації, тобто, зміни своєї позиції в результаті співставлення її з позиціями інших людей; усвідомлене або неусвідомлене бажання отримувати від оточуючих більше, ніж віддавати їм; прагнення до влади; психологічна несумісність та ін.

Особистісні причини конфліктів – відсутність достатньої психологічної стійкості до негативного впливу на психіку стресових факторів соціальної взаємодії (конфліктостійкості); погано розвинута здатність до емпатії, завищений або занижений рівень домагань та пов'язаний із ним рівень самооцінки; акцентуації характеру; участь в конфлікті конфліктної особистості. Саме цього стосуватиметься друге концептуальне положення.

Друге концептуальне положення стосується психологічної природи конфлікту.

В процесі вивчення конфлікту психологи ставлять в центр уваги особистість: одні – індивідуальні внутрішні механізми вчинків, відмінності між індивідами (психологія особистості), інші – поведінку індивідів в групі, вплив соціальних умов на поведінку індивіда, вплив групи на окремих її членів і індивіда на групу (соціальна психологія). Конфлікт в цьому випадку розуміється як ситуація, в якій наявна несумісність дій, цілей, прагнень чи бажань у двох чи більше осіб (міжособистісний конфлікт) (Варон, 2004, с. 281; Myers, 2012, с. 676). Розглядаючи особистість в конфлікті, вчені пов'язують вибір поведінки особистості з індивідуальними детермінантами властивостей особистості, такими як емоційна чутливість, дратівливість, агресивність, схильність до насильства – з одного боку, і

стриманість, спокій, поступливість, конформізм – з іншого. Особливості поведінки в конфлікті вчені-психологи пов'язують також із соціальними факторами, які склалися в об'єктивній ситуації. Ці зовнішні чинники впливають на психіку людей, актуалізуючи ті чи інші їх властивості, викликаючи або гасячи стресогенні переживання. Соціальні психологи обговорюють питання про те, чому відбувається те, що відбувається, особливо коли вони стикаються з чимось негативним або несподіваним. Наприклад, у хлопчика, який б'ється зі своїми однокласниками, ворожість – особистісна характеристика, чи це відповідь на жорстоке ставлення до нього, безжальне дражнення, постійні ображення? Як ситуація впливає на поведінку? Як люди потрапляють в пастку деструктивних стратегій поведінки? Під впливом яких соціальних факторів людина звертається до агресивних моделей поведінки?

Концептуальну базу досліджень грузинської психологічної школи становить проблема цілісної структури особистості, яка досягається завдяки психологічному механізму, що обумовлює поведінку людини – настановленню (Надирашвили, 1979; Норакидзе, 1975; Узнадзе, 2001). Відповідно до даної концепції, формула активності людини складається з трьох компонентів: середовище – суб'єкт (настановлення) – поведінка. Це означає, що середовище не стільки обумовлює безпосередньо поведінку людини, скільки впливає на психіку індивіда, змінюючи її відповідно до ситуації, формуючи в неї настановлення на певну поведінку (Норакидзе, 1975, с. 9). Наставлення виникає на ґрунті єдності потреби особистості і відповідного їй середовища та являє собою цілісно-особистісний стан – модус суб'єкта (Узнадзе, 2001).

Центральне положення настановлення в мовленнєвій діяльності, зокрема в діалозі, отримало підтвердження в дослідженнях В. Г. Норакидзе. Він виявив, що структура особистості комуніканта в цілому є кореляцією між структурою настановлення і структурою характеру особистості. Визначивши основні типи фіксованого (закріпленого через повторення) настановлення, дослідник на їх основі виокремив три характерологічних типи людей: люди динамічного настановлення (підтипи: з пластично-динамічним і грубо-динамічним настановленням); люди статичного настановлення (підтип: з грубо-статичним настановленням) і люди

варіабельного настановлення (підтип: з варіабельно-стабільним і варіабельно-лабільним настановленням). Кожен тип характеризується своїм набором ознак, які обумовлюють не лише характерологічні риси, але і вербальну поведінку індивіда. Так, особистість, у якої фіксоване настановлення є пластично-динамічною, експериментально підтверджує цілісний гармонійний тип поведінки і переживання, коли в наявності узгодженість між окремими компонентами її особистісної структури. У спілкуванні її відрізняють наявність вольової поведінки, яка спирається на глобальні мовленнєві стратегії, домінування фатичної макроінтенції, прагнення до дотримання семантичної когерентності обговорюваної теми, переважання модальності впевненості, позитивне ставлення до мовної інтеракції, до партнера по спілкуванню, дотримання соціальних норм, здатність до пластичної адаптації під впливом мовленнєвої ситуації і т.п. (Норакидзе, 1975, с.119-127). На наш погляд, даний комунікативний тип особистості можна було б визначити як гармонійний.

Іншим типом особистості, який був для нас особливо цікавим, є особистість з грубо-статичним настановленням. Її характеризують внутрішні і зовнішні конфлікти, глибокі та інтенсивні емоції, швидке їх виникнення, яке реалізується в вербальній поведінці через конфліктні мовленнєві стратегії, у відсутності планування поведінки. Особистість такого типу схильна до домінування в комунікативній взаємодії, зосередженості на самій собі у висловлюванні, схильності до самоаналізу, до тем морального аспекту, до порушення семантичної когерентності теми діалогу, до відступу від соціальних норм, переважання модальності невпевненості в діалозі, до песимістичності, дифузійної тривожності, до конфліктного зіткнення інтенцій. Наявність негативно забарвлених інтенцій викликає потребу агресії, що може призводити до помилкової інтерпретації комунікативної ситуації, зокрема інтенцій і поведінки співрозмовника, викликаючи непорозуміння у відносинах з партнером по спілкуванню (Норакидзе, 1975, с.123-124). Виходячи зі сказаного, ми вважаємо, що даний комунікативний тип можна визначити як конфліктний, конфронтаційний.

Виявлені характерологічні типи людей – цілісні з динамічним настановленням, конфліктні зі статичним

настановленням і імпульсивні з варіабельним настановленням – відрізняються один від одного не лише типологічними, але й унікальними рисами, врахування яких має велике значення для характеристики особистості як носія певної ролі в суспільстві. Отримані результати можуть бути основою для вивчення цілей і мотивів спілкування, комунікативних стратегій, особистісних властивостей, що регулюють механізм спілкування. Теорія настановлення, розроблена грузинськими вченими, є важливою організуючою ланкою дослідження структури комунікантів в мовному спілкуванні.

До психологічних факторів можна також віднести «відмінність тезаурусів мовця і слухача, відмінність асоціативно-вербальної мережі мовця і слухача, різноманітність засобів референції» (Ильенко, 1996, с.9), ігнорування одним із співрозмовників прагматичного компоненту в семантиці слова, порушення стереотипних зв'язків між категоріями смислів, наявність стереотипів мовленнєвої поведінки і мислення (Ермакова, 1993, с.55-60), а також недосконалість володіння мовними знаками учасниками комунікативного акту, різні рівні чуттєвих оцінок мовних знаків кожного з учасників комунікації і деякі інші. Всі ці фактори можна назвати також лінгвопрагматичними, оскільки розумінню сенсу судження, висловленого адресантом, і яке сприймається адресатом, перешкоджають як характер використовуваної в комунікації мовної структури, так і самі учасники комунікації, які здійснили її вибір.

Також, коли йдеться про психологічні особливості конфліктних комунікативних ситуацій, слід врахувати думку Б. Г. Ананьева, який вказував, що структура особистості будується одночасно за двома принципами: *субординаційним* (ієрархічним), під час якого більш складні та загальні соціальні властивості особистості підпорядковують собі більш елементарні та окремі соціальні і психофізіологічні властивості, і *координаційним*, за якого взаємодія здійснюється на паритетних засадах, які допускають низку ступенів свободи для корелюємих властивостей і відносну автономію кожного з них (Ананьев, 2001).

Друге концептуальне положення, виокремлене нами, також зумовлює врахування психологічних праць, які так чи інакше пов'язують мовленнєву поведінку індивіда в конфліктних

комунікативних ситуаціях із психологічними характеристиками особистості. Зокрема, екзистенціалісти Р. Ленг, Ж.-П. Сартр, В. Франкл розглядали конфліктність як порушення автентичності особистості, невідповідність буття в соціальному світі її внутрішній природі. Сприйняття власного *Я* та внутрішня мотивація такої особистості суперечлива, і її дезадаптованість приводить до конфлікту (Франкл, 1990). З іншого боку, в роботі Л. А. Петровської конфліктність визначається як перманентна риса особистості, яка акумулюється її природними задатками та соціальним досвідом (Петровская, 1977).

У свою чергу, А. Я. Анцупов під конфліктністю особистості розуміє її інтегральну властивість, яка відображає частотність вступу в міжособистісні конфлікти. За високої конфліктності індивід стає постійним ініціатором напружених стосунків з оточуючими незалежно від того, чи передують цьому проблемні ситуації. Конфліктність особистості визначається комплексною дією психологічних (темперамент, рівень агресивності, психологічна стійкість, рівень домагань, актуальний емоційний стан, акцентуація характеру і т.п.), соціально-психологічних (соціальні настановлення та цінності, ставлення до опонента, спрямованість у взаємодії « на себе», компетентність у спілкуванні та ін.) і соціальних факторів (умови життя та життєдіяльності, можливості релаксації, соціальне оточення, загальний рівень культури, можливості для задоволення потреб і т.п.) (Анцупов, 2016). Подібне визначення дає і Н. В. Гришина, яка під конфліктністю особистості розуміє інтегральну властивість, яка відображає частотність її вступу в міжособистісні конфлікти та яка визначається її природними задатками і соціальним досвідом, і інші автори (Гришина, 2008, с.191).

З точки зору Д. В. Колесова, конфліктність особистості базується на невмінні комуніканта чітко оцінити, прийняти та усвідомити свої реальні інтереси, як і співвіднести цей інтерес з усією їх системою. Конфліктній поведінці при цьому сприяють неповага до потреб іншої сторони, відмова їй у праві мати власні інтереси; підвищена збудливість індивіду; перевага об'єктно-казуальною атрибуції, коли опоненти приписують злі наміри відносно себе; наявність комплексу образи або погрози; принципіальна нездатність до компромісу; внесення у конфлікт

духу змагання і його домінування над фактичними інтересами; невміння ефективно контактувати з оточуючими (Колесов, 2005).

На думку Н. У. Заїченко, конфліктність як особистісна якість характеризується відсутністю відповідності між природними потребами та цільовими імпульсами їх задоволення (підвищена амбіційність, честолюбство), завищеною самооцінкою та страхом не виправдати її, хронічним психічним дискомфортом, зумовленим занадто високою емоційністю та наявністю почуття невпевненості в собі, стереотипністю поведінки та стосунків, різного типу деформаціям особистості та патологіями психіки (Зинченко, 2000).

У дослідженні Н. В. Нижегородцевої та Т. В. Черняєвої дається наступне авторське визначення: конфліктність – це інтегральна властивість індивідуальності, яка акумулює його індивідні, суб'єктні та особистісні якості й визначає особливості конфліктної поведінки (частота конфліктів, взаємопов'язана з використанням стратегій поведінки у конфлікті) (Черняєва, 2008).

В свою чергу Є. С. Кузьмін підкреслює, що конфліктність є властивістю будь-якої особистості, оскільки постійна гармонія особистості з суспільством, найближчим оточенням і самим собою можлива лише в ідеальному соціально-психологічному сенсі (Кузьмін, 1977).

Аналіз даних підходів показав, що конфліктність найчастіше розглядається як негативна якість, наявність якої визначає схильність особистості до деструктивних конфліктів. Проте, на нашу думку, кожна конфліктна ситуація може бути одночасно як деструктивною, так і конструктивною для людини. Навіть якщо конфлікт є деструктивним, це може бути мати позитивні наслідки, адже навіть деструктивні характеристики можуть вміщувати досить позитивний сенс та фасилітувати майбутні позитивні рішення, які сприятимуть гармонійній поведінці особистості, тощо.

Третє концептуальне положення стосується соціометричного статусу особистості. Дане положення дозволяє розглядати особистість у системі міжособистісних стосунків у соціальній групі, описує характеристики становлення індивіда через ставлення до нього інших та навпаки.

Традиційно виокремлюють три компоненти між-особистісних стосунків: когнітивний компонент, який передбачає пізнання, розуміння та усвідомлення інформації, яка має місце в системі міжособистісних стосунків; афективний компонент, який висвітлює емоційні переживання особистості стосовно взаємостосунків – позитивні, негативні або нейтральні тощо; поведінковий компонент, який окреслює конкретні дії особистості в соціумі. При цьому, якщо розглядати особливості мовленнєвої поведінки особистості саме в конфліктних комунікативних ситуаціях, то на перший план виходить категорія соціометричного статусу індивіда в значущій соціальній групі.

На думку В. С. Мерліна, соціометричний статус – один з метаіндивідуальних показників. Під інтегральною індивідуальністю він розумів всю сукупність індивідуальних властивостей людини, які утворюють велику ієрархічну саморегульовану систему. Біохімічні властивості нервової системи, темпераменту, властивості особистості та особистісні статуси являють собою різні ієрархічні рівні цієї системи. В поняття метаіндивідуальності автор включив індивідуально-особистісні статуси, які проявляються в оцінках індивідуальності членами контактної соціальної групи в будь-якому типі стосунків: емоційно-особистісний статус, який виражається в симпатії-антипатії, слухняності-володарюванні; ціннісно-орієнтаційний статус, який проявляється в оцінці соціально-моральних властивостей індивідуальності; референтометричний статус, який проявляється в оцінці авторитетності думок та суджень даної людини (Мерлін, 2005).

В інтеракціоністських концепціях (В. Аллен, Т. Сарбін, Т. Шибутані) поняття особистісного статусу було диференційовано від поняття соціального статусу (Шибутані, 1999). Але в цих концепціях спілкування розглядалось поза і незалежно від предметної продуктивної діяльності та тих соціально-історичних умов, які визначають його зміст та характер, а людина не розглядалась як активний суб'єкт продуктивної діяльності.

Представником іншої точки зору на походження та соціальну функцію особистого статусу є Дж. Морено. Для нього основною характеристикою статусу є ступінь емоційної

привабливості або відрази, котра проявляється у виборі бажаного партнера для спілкування (Морено, 2004).

Слід згадати, що емоційні стосунки в соціальних групах як найважливіші вперше визначив З. Фрейд. Група, за Фрейдом, складається на основі двох видів емоційних зв'язків її членів – первинних та вторинних. Первинні – це зв'язки кожного члена групи з лідером (розміщення в ньому свого ідеального Я). На основі первинних зв'язків виникають вторинні стосунки – між членами групи – це взаємне прийняття, прихильність («закоханість», за Фрейдом), яке виникає із загальної любові до лідера (Фрейд, 2010).

Ми погоджуємось з твердженням М. Р. Бітянової та інших авторів, які вважають, що в соціометричному дослідженні виявляється саме емоційний статус особистості, і, в цілому, структура емоційних стосунків в групі, що відповідає початковій ідеї Дж. Морено про пріоритет саме цих стосунків (мікроструктури суспільства) перед макроструктурою (середовищем життєдіяльності) (Бітянова, 2005; Кондратьєв, 2014; Морено, 2004). Статус людини в структурі емоційних вподобань можна розглядати як певний вираз ступеня привабливості, симпатичності його особистості для інших. Чим вищим є статус, тим привабливішим є даний член групи для інших, тим вищою є потреба у спілкуванні з ним, увазі з його боку.

На думку М. Р. Бітянової, емоціональна (соціометрична) структура групи – це сукупність супідрядних позицій членів групи в системі емоційних міжособистісних вподобань, яка має низку характеристик, які необхідно враховувати при аналізі емоційного клімату колективу: конфігурація емоційних статусів членів групи (які статусні категорії і в якому співвідношенні наявні в групі); взаємність соціометричних виборів (чи є в групі взаємні вибори, навіть за великої кількості відторгнень у окремих членів); система відторгнень в групі (чи є в групі «відторгнуті», чи є «несумісні» вибори); взаємостосунки всередині стійких мікрогруп (яким чином мікрогрупи взаємодіють між собою – конфліктні або позитивні, ізольовані чи ні та ін.) (Бітянова, 2005). Хоча при цьому неможливо не враховувати поєднання ділових та особистісних стосунків і те, що симпатії і антипатії об'єктивно опосередковані досвідом сумісного життя та діяльності в колективі, що підкреслюють в

дослідженнях Ю. Є. Алешіної, А. С. Коноводової, І. Г. Кокуриної, Я. Л. Коломінського та ін. (Алешина, 1988; Коломинский, 2000).

Говорячи про симпатію, варто згадати М. М. Обозова, який визначає її як емоційне позитивне настановлення на об'єкт. За умов взаємної симпатії такі настановлення створюють цілісний внутрішньогруповий (внутрішньопарний) стан задоволення взаємодією (безпосередньо чи опосередковано) (Обозов, 1990).

Отже, кожен член групи оцінює інших та оцінюється ними, в результаті чого може виникнути взаємна або одностороння приязнь або неприязнь, симпатія або антипатія, байдужість, двоякі або невизначені почуття. Таким чином, складаються міжособистісні стосунки. Соціометричний статус особистості в групі (далі – статус), в традиційному розумінні, може бути високим, середнім або низьким – залежно від того, які почуття відчувають інші члени групи відносно даного суб'єкта. Статус експериментально виявляється шляхом застосування різноманітних соціально-психологічних методів, в тому числі – шляхом соціометричної техніки.

У працях різних авторів, які розглядають проблему соціометричної структури групи, використовується різноманітна, часто суперечлива і не завжди визначена термінологія для позначення статусу особистості в групі: «зірки», «переважні», «прийняті», «нехтувані», «ізольовані», «відторгнуті», «вигнанці»; «високостатусні», «середньостатусні», «низькостатусні»; «популярні», «середні», «непопулярні» і т.п. (Андриенко, 2008; Битянова, 2005; Коломинский, 2000; Морено, 2004).

Статус, за визначенням, визначається за результатами аналізу кількості позитивних та негативних виборів, які отримують члени групи в ході соціометричного опитування, однак у роботах дослідників є принципіальні розбіжності, як у термінології, так і в формулах підрахунку статусу.

Так, родоначальник методу Дж. Морено виокремлює наступні групи: «зірки», які мають найбільшу популярність в групі; «відторгнуті», які отримали більше негативних виборів, ніж позитивних; «ізольовані», яких інші члени групи не помічають ані з позитивного, ані з негативного боку; «соціальний пролетаріат» – переважна кількість членів, які мають достатньо позитивне ставлення групи (Морено, 2004).

В свою чергу М. Р. Бітянова (2005) визначає 3 категорії: «популярні», які мають значну кількість позитивних виборів, «середні» і «непопулярні» члени групи.

Найбільш популярною є класифікація статусів Я. Л. Коломінського (2000): члени групи, які в результаті експериментів отримують найбільшу кількість виборів (в два рази і більше за середню кількість виборів, яку могли отримати досліджувані), називаються «зірками». Якщо досліджуваний отримує середню і вище середнього кількість виборів – його відносять до категорії «прийнятих» та «переважних»; якщо менше середньої кількості виборів – «нехтувані». Тих досліджуваних, яких ніхто не вибрав, вважають «ізолюваними». «Відринуті» – ті, хто отримав тільки негативні вибори. Однак, в інших роботах автора є й інші варіанти.

О. В. Андрієнко (2008) виокремлює як окрему категорію «соціометричних зірок». Далі йдуть високостатусні, середньостатусні та низькостатусні члени групи, які визначаються за кількістю позитивних виборів за невеликої кількості негативних. «Зірки» – це члени групи, які мають максимальну кількість позитивних виборів за невеликої кількості негативних. На більш низькому шаблі міжгрупових стосунків знаходяться «ізолювані» – суб'єкти, у яких відсутні будь-які вибори, як позитивні, так і негативні. І, нарешті, «відринуті» – такі члени групи, які мають найбільшу кількість негативних виборів та малу кількість вподобань. На останньому шаблі ієрархічної драбини соціальних вподобань знаходяться «нехтувані» або «вигнанці» – член групи, які не мають жодного позитивного вибору за наявності негативних.

Усі ці соціометричні характеристики, безперечно, визначатимуть позицію особистості в конфліктних комунікативних ситуаціях та зумовлюватимуть її мовленнєву поведінку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи все сказане вище, варто вказати, що було виокремлено та проаналізовано три концептуальні положення конфліктних комунікативних ситуацій. Було зазначено, що перше концептуальне положення стосується ситуативних та динамічних характеристик конфліктної комунікативної ситуації, друге положення стосується

психологічної природи конфлікту, а третє – соціометричного статусу особистості.

Отже, спираючись на описані вище концептуальні положення, нам здається доцільним розглянути і описати в наступній нашій публікації типи мовленнєвої поведінки старшокласників в конфліктних комунікативних ситуаціях. Все це, в свою чергу, дозволить побудувати нормативну модель мовленнєвої поведінки старшокласників в конфліктних комунікативних ситуаціях. Дана модель включатиме типи мовленнєвої поведінки, складові конфліктної ситуації та стратегії виходу з такої ситуації тощо. Більш докладно ці явища будуть проаналізовані в наступних наших публікаціях.

Список використаних джерел

- Агишева Н. К. Конфликт как предмет научного анализа / Н. К. Агишева // Медицинская психология. – 2007. – № 3. – с. 3-10.
- Алешина Ю. Е. Взаимоотношения подростков в школьном коллективе / Ю. Е. Алешина, А. С. Коноводова // Вопросы психологии. – 1988. – № 3. – С. 64-71.
- Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
- Андриенко Е. В. Социальная психология : учеб, пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. В. Андриенко ; под ред. В. А. Слостенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 264 с.
- Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб. : Питер, 2016. – 528 с.
- Битянова М. Р. Как измерить отношения в классе : Социометрический метод в школьной практике / М. Р. Битянова. – М. : ООО Чистые пруды, 2005. – 32 с.
- Бігунов Д. О. Комунікативна конфліктна взаємодія: етапи та стадії розвитку / Д. О. Бігунов // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць ; за ред. Ірини Савенкової. – №1 (19), квітень 2018. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. – С.12-16.
- Бігунов Д. О. Мовленнєва поведінка особистості: комунікативні стратегії та тактики / Д. О. Бігунов // Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць. – Вип. 10 / упоряд.: Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2018. – С. 31-37.

- Бігунов Д. О. Психологічний аналіз конфліктних комунікативних ситуацій / Д. О. Бігунов // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 41. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. – С.40-53.
- Гришина Н.В. Психология конфликта / Н. В.Гришина. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.
- Заиченко Н. У. Психология конфликта. Часть II. Психологические аспекты и возможности разрешения межличностных конфликтов / Н. У. Заиченко. – М. : МГУПС, 2000. – 60 с.
- Зеркин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций / Д. П. Зеркин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 480 с.
- Ермакова О. П. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О. П. Ермакова, Е. А. Земская // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект / Отв.ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1993. – С. 30-64.
- Ильенко С. Г. К поискам ориентиров речевой конфликтологии // Аспекты речевой конфликтологии: Сб. науч. ст. / Под ред. С. Г. Ильенко. – СПб., 1996. – С. 3-12.
- Колесов Д. В. Конфликт и компромисс / Д. В. Колесов // Развитие личности. – 2005. – № 2. – С. 32-49.
- Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности) / Я. Л. Коломинский. – Минск : ТетраСистемс, 2000. – 432 с.
- Комлев Н. Г. Лингво-семантические мотивы возникновения и разрешения межперсонального конфликта / Н. Г. Комлев // Тез. VI всесоюз. симп. по психолингвистике и теории коммуникации. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1978. – С. 87-99.
- Кондратьев М. Ю. Психология отношений межличностной значимости / М. Ю. Кондратьев, Ю. М. Кондратьев. – М.: МПСУ, 2014. – 288 с.
- Кузьмин Е. С. Социально-психологические особенности личности в свете теории отношений / Е. С. Кузьмин // Психология личности и малых групп. Экспериментальная и прикладная психология. – Вип. 8. – Л. : ЛГУ, 1977. – С. 23-30.
- Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – М. : Моск. психол.-социал. ин-т; Воронеж : МОДЭК, 2005. – 542 с.
- Морено Дж. Социометрия. Экспериментальный метод и наука об обществе / Дж. Морено. – М. : Академический проект, 2004. – 315 с.

- Надирашвили Ш. А. Вопросы инженерной и социальной психологии / Ш. А. Надирашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1979. – 146 с.
- Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности / В. Г. Норакидзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1975. – 244 с.
- Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К. : «Лыбидь», 1990. – 192 с.
- Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта / Л. А. Петровская // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – С. 126-143.
- Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.
- Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : ЮНИТИ, 1990. – 351 с.
- Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – СПб. : Питер, 2010. – 198 с.
- Черняева Т. В. Индивидуально-психологические детерминанты конфликтного поведения студентов вуза: автореф. дис. ... канд. психол. наук 19.00.05 / Т. В. Черняева. – Ярославль, 2008. – 23 с.
- Шибутани Т. Маргинальный статус и внутренние конфликты / Т. Шибутани / Социальная психология. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – С. 489-496.
- Baron R. A. Human Aggression / Robert A. Baron, Deborah R. Richardson. – New York: Springer Science & Business Media, 2004. – 420 p.
- Myers D. Social Psychology / David G. Myers. – McGraw-Hill Education, 2012. – 768 p.

References

- Agisheva, N. K. (2007). Konflikt kak predmet nauchnogo analiza [Conflict as a subject of scientific analysis]. *Meditcinskaia psikhologiiia* [Medical psychology], 3, 3-10 [in Russian].
- Aleshina, Iu. E. & Konovodova, A. S. (1988). Vzaimootnosheniia podrostkov v shkolnom kollektive [Relationships of the teenagers in the school collective]. *Voprosy psikhologii* [Questions of psychology]. 3, 64-71.
- Anan'ev, B. G. (2001). Chelovek kak predmet poznaniia [Human as a subject of cognition]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Andrienko, E. V. (2008). *Sotsialnaia psikhologiiia* [Social psychology]. Moscow: Izdatelskii tsentr «Akademiia» [in Russian].
- Antcupov, A. Ia. & Shipilov, A. I. *Konfliktologiiia* [Conflictology]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

- Baron, R. A. *Human Aggression* / Robert A. Baron, Deborah R. Richardson. – New York: Springer Science & Business Media, 2004. – 420 p.
- Bitianova, M. R. (2005). *Kak izmerit otnosheniia v klasse : Sotciometricheskii metod v shkolnoi praktike* [How to measure relationships in the class : a sociometric method in the school practice]. Moscow: OOO Chistye prudy [in Russian].
- Bihunov, D. O. (2018). *Komunikatyvna konfliktna vzaiemodiia: etapy ta stadii rozvytku* [Communicative conflict interaction: phases and stages]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O.Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky* [Scientific journal of Mykolaiv national university named after V.O. Sukhomlynskyi. Psychological sciences]. 1 (19), 12-16 [in Russian].
- Bihunov, D. O. (2018). *Movlennieva povedinka osobystosti: komunikatyvni stratehii ta taktyky* [Speech behaviour of an individual: communicative strategies and tactics]. *Psykhohohiia: realnist i perspektyvy* [Psychology: reality and perspectives]. 10, 31-37 [in Ukrainian].
- Bihunov, D. O. (2018). *Psykhohohichni analiz konfliktnykh komunikatyvnykh sytuatsii* [Psychological analysis of conflict communicative situations]. *Problemy suchasnoi psykhohohii* [Issues of the modern psychology]. 41, 40-53 [in Ukrainian].
- Cherniaeva, T. V. (2008) *Individualno-psykhologicheskie determinanty konfliktного povedeniia studentov vuza* [Individual and psychological determinants of conflict behaviour of college students] (Extended abstract of PhD dissertation). Iaroslavl.gos.ped.un-t im. K.D. Ushinskogo, Iaroslavl [in Russian].
- Grishina, N. V. (2008). *Psikhohohiia konflikta* [Psychology of the conflict] / Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Ermakova, O. P. & Zemskaiia, E. A. (1993). *K postroeniiu tipologii komunikativnykh neudach (na materiale estestvennogo russkogo dialoga)* [To the building of the typology of communicative failures (on the materials of the natural Russian dialogue)]. In E. A. Zemskaiia & D.N. Shmelev (Eds), *Russkii iazyk v ego funkcionirovanii: Kommunikativno-pragmaticheskii aspekt* [Russian language in its functioning: communicative-pragmatic aspect]. (pp. 30-64). Moscow: Nauka [in Russian]
- Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskakh smysla* [Man's Search for Meaning]. Moscow: IuNITI [in Russian].
- Freid, Z. (2010) *Psikhohohiia bessoznatelnogo* [Psychology of the unconscious]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Ilenko, S. G. (1996). *K poiskam orientirov rechevoi konfliktologii* [To the search of the landmarks of the speech conflictology]. *Aspekty*

- rechevoi konfliktologii [Aspects of the speech conflictology]. 3-12 [in Russian].
- Kolesov, D. V. (2005). Konflikt i kompromiss [Conflict and compromise]. Razvitiie lichnosti [Personality development]. 2, 32-49 [in Russian].
- Kolominskii, Ia. L. (2000). Psikhologiiia vzaimootnoshenii v malykh gruppakh (obshchie i vozrastnye osobennosti) [Psychology of relationships in the small groups (general and age-related features)]. Minsk: TetraSistems [in Russian].
- Komlev, N. G. (1978). Lingvo-semanticheskie motivy vozniknoveniia i razresheniia mezhpersonalnogo konflikta [Linguo-semantic motives of the interpersonal conflict origin and resolution]. VI vsesoiuz. simp. po psikholingvistike i teorii kommunikatsii [6th All-union symposium on the psycholinguistics and communication studies], Moscow: Institute of Linguistics of the USSR Academy of Sciences [in Russian].
- Kondratev, M. Iu. & Kondratev, Iu. M. (2014). Psikhologiiia otnoshenii mezhlchnostnoi znachimosti [Psychology of relationships of interpersonal significance]. Moscow: MPSU [in Russian].
- Kuzmin, E. S. (1977). Sotcialno-psikhologicheskiiie osobennosti lichnosti v svete teorii otnoshenii [Social-psychological features of personality from the point of view of theory of relations]. Psikhologiiia lichnosti i malykh grupp. Eksperimentalnaia i prikladnaia psikhologiiia [Psychology of the personality and small groups. Experimental and applied psychology]. 8, 23-30 [in Russian].
- Merlin, V. S. Psikhologiiia individualnosti [Psychology of individuality]. Moscow: Mosk. psikhol.-sotcial. in-t; Voronezh: MODEK [in Russian].
- Moreno, Dzh. (2004). Sotciometriia. Eksperimentalnyi metod i nauka ob obshchestve [Sociometry. Experimental method and science about society]. Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].
- Myers, D. Social Psychology / David G. Myers. – McGraw-Hill Education, 2012. – 768 p.
- Nadirashvili, Sh. A. (1979). Voprosy inzhenernoi i sotcialnoi psikhologii [Questions of engineering and social psychology] / Tbilisi : Metcniereba [in Russian].
- Norakidze, V. G. (1975). Metody issledovaniia kharaktera lichnosti [Methods of personality character research]. Tbilisi: Metcniereba [in Russian].
- Obozov, N. N. (1990). Psikhologiiia mezhlchnostnykh otnoshenii [Psychology of interpersonal relations]. Kyiv: «Lybid» [in Russian].
- Petrovskaia, L. A. (1977) O poniatiinoi skheme sotcialno-psikhologicheskogo analiza konflikta [About the conceptual scheme of social-psychological analysis of the conflict]. Teoreticheskie i metodologicheskiiie problemy sotcialnoi

- psikhologii [Theoretical and methodological problems of social psychology]. Moscow: Izd-vo MGU.
- Uznadze, D. N. (2001). Psikhologіia ustanovki [Psychology of the attitude]. Saint Petersburg. : Piter [in Russian].
- Shibutani, T. (1999) Marginalnyi status i vnutrennie konflikty [Marginal status and inner conflicts]. In T. Shibutani, (Ed.), Sotsialnaia psikhologіia. (pp. 489-496.) Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian]
- Zaichenko, N. U. (2000). Psikhologіia konflikta. Chast II. Psikhologicheskіe aspekty i vozmozhnosti razresheniia mezhlichnostnykh konfliktov [Psychology of the conflict. Part II. Psychological aspects and ways of resolving the interpersonal conflicts]. / Moscow: MGUPS. [in Russian]
- Zerkin, D. P. (1998). Osnovy konfliktologii : kurs lektcii [Conflictology Basics : lecture course]. Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian]

D. Bihunov

SPEECH BEHAVIOUR OF THE INDIVIDUAL: CONCEPTUAL STRATEGIES OF CONFLICT COMMUNICATIVE SITUATIONS

The article examines the study of the individual's speech behaviour in the conflict communicative interaction. As a manifestation of the individual's speech behaviour, conceptual strategies of conflict communicative situations were identified and analyzed.

It was noted that the first conceptual strategy concerns the situational and dynamic characteristics of the conflict communicative situation. In our opinion, the first conceptual strategy also contains the reasons for the emergence of conflicts.

The second conceptual strategy concerns the psychological nature of the conflict. Considering the individuality in conflict, psychologists associate the individual choice of behaviour with individual determinants of personality traits such as emotional sensitivity, irritability, aggressiveness, propensity for violence – on the one hand, and restraint, calmness, compliance, conformity – on the other. Also scientists associate the peculiarities of behaviour in conflict with social factors prevailing in the objective situation.

In addition, the third conceptual strategy deals with sociometric status of the individual. This strategy allows us to consider the individual in the system of interpersonal relations in a social group. Also it describes the characteristics of the formation of the individual due to the attitude of others to him and vice versa. Consequently, the basis of the third conceptual position is the characteristic of "attitude". At the same time, if to consider the peculiarities of speech behaviour of the individual in conflict communicative situations, then the category of sociometric status of an individual in a meaningful social group is emerging.

Key words: *conflict communicative situation, speech behaviour of the individual, proneness to conflict of the individual, conceptual strategy, interaction, conflict.*

Надійшла до редакції 5.06.2018 р.